10-12-2020

साहित्यम् । शास्त्री

छन्दोऽलङ्कारनिर्णयः ।

क्व सूर्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषया मतिः ।
। ऽऽ।।ऽऽऽ । ऽ।।।ऽ।ऽ

तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् ॥
।ऽऽऽ।ऽ ऽऽ।।ऽऽ। ऽ।ऽ

एतत् पद्यं वर्णसमवृत्तं न तु मात्रिक छन्दः । पद्यस्य प्रत्येके पादे अष्टाक्षराः सन्ति । यगणादिक्रमः अनिश्चितः किन्तु समचरणयोः चतुर्थवर्णपश्चात् जगणस्य प्रयोगः अस्ति । अतएव अनुष्टुप् (श्लोकः) जात्याः **पथ्यावक्त्र छन्दः** अथवा **श्लोकछन्दः** ।

श्लोकस्य लक्षणमस्ति →

"श्लोके षष्ठं गुरुज्ञेयं सर्वत्र लघुपञ्चमम् ।
द्विचतुष्पादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः ॥"

प्रदत्ते श्लोके सर्वेषु चरणेषु षष्ठवर्णः गुरुः अस्ति। सर्वत्र पञ्चमवर्णः ह्रस्व (लघुः) अस्ति । द्विचतुष्पादयोः सप्तमं वर्णः ह्रस्वः अन्यत्र दीर्घः अस्ति ।

अलङ्कारः → "**निदर्शना**" ।

लक्षणम् → "निदर्शना । अभवन् वस्तुसम्बन्ध उपमापरिकल्पकः।"

(signature) 10-12-2020

डॉ० निर्मलकुमार झा (स० प्राचार्यः)
रा० उ० सं० महावि० सुखसेना, पूर्णियाँ ।

संस्कृतसामान्यम् । उपशास्त्री I
अनिवार्यप्रथमपत्रम् । तत्पुरुषः समासः

"तत्पुरुषः ।" "द्विगुश्च ।" → द्विगुरपि तत्पुरुषसंज्ञः स्यात् ।
अधिकारोऽयम् प्राग्बहुव्रीहेः ।

रूपसिद्धिः → पञ्चराजम्

लौकिकविग्रहः → पञ्चानां राज्ञां समाहारः ।
अलौकिकविग्रहः → पञ्चन् आम् राजन् आम् ।
अत्र "तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च" सूत्रेण समाहारवाच्ये संख्यावाची 'पञ्चन्' शब्दस्य 'राजन्' शब्देन सह समासः ।
'द्विगुश्च' सूत्रेण तत्पुरुषःसंज्ञा । 'कृत्तद्धितसमासाश्च' सूत्रेण प्रातिपदिक संज्ञा । 'सुपो धातुप्रातिपदिकयोः' सूत्रेण 'सुप्' लोपः । पञ्चन् राजन् । 'नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य' → पञ्च राजन् 'राजाहःसखिभ्यष्टच्' सूत्रेण समासान्त टच् (अ) प्रत्ययः → पञ्च राजन् टच् (अ) । 'नस्तद्धिते' सूत्रेण 'राजन्' इत्यस्य अन् लोपः → पञ्च राज् टच् (अ) । टच् इत्यस्य 'चुटू' सूत्रेण अनुबन्ध लोपः → पञ्च राज् अ । 'एकदेशविकृतमनन्यवत्' न्यायेन पुनः प्रातिपदिक संज्ञा । 'स्वौजसमौट्०' सूत्रेण सु प्रत्ययः पञ्च राज सु । 'स नपुंसकम्' । 'अतोऽम्' सूत्रेण अमादेशः - पञ्च राज सु > अम् । 'अमि पूर्वः' सूत्रेण 'अम्' इत्यस्य अस्य पूर्वरूपः → <u>पञ्चराजम्</u> । रूपं सिद्धम् ।

10-12-2020

डॉ० निर्मल कुमार झा, स० प्राचार्य
राधा-उमाकान्त सं० महावि० सुखसेना, पूर्णिया
का० सि० द० सं० विश्ववि० दरभङ्गा ।

संस्कृतसामान्यम् । उपशास्त्री II

अनिवार्यपत्रम् ।

धातु रूपाणि

√कृ - (करना), उभयपदी , परस्मैपदरूपम् ।

लकार - पुरुष		एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
लट्	प्र० पु०	करोति	कुरुतः	कुर्वन्ति
	म० पु०	करोषि	कुरुथः	कुरुथ
	उ० पु०	करोमि	कुर्वः	कुर्मः
लोट्	प्र० पु०	करोतु	कुरुताम्	कुर्वन्तु
	म० पु०	कुरु	कुरुतम्	कुरुत
	उ० पु०	करवाणि	करवाव	करवाम
लङ्	प्र० पु०	अकरोत्	अकुरुताम्	अकुर्वन्
	म० पु०	अकरोः	अकुरुतम्	अकुरुत
	उ० पु०	अकुर्वम्	अकुर्व	अकुर्म
विधिलिङ्गम्	प्र० पु०	कुर्यात्	कुर्याताम्	कुर्युः
	म० पु०	कुर्याः	कुर्यातम्	कुर्यात
	उ० पु०	कुर्याम्	कुर्याव	कुर्याम
लृट्	प्र० पु०	करिष्यति	करिष्यतः	करिष्यन्ति
	म० पु०	करिष्यसि	करिष्यथः	करिष्यथ
	उ० पु०	करिष्यामि	करिष्यावः	करिष्यामः

10-12-2020

डॉ० निर्मल कुमार झा, (स० प्राचार्य)
रा० उ० सं० महावि० सुखसेना, पूर्णियाँ